

Kadın Emeğinin Paradoksu: Çalışma Hakkının Kategorik İnkârından Çalışan Kadınların Eşitsiz Konumuna Bakan Bir İnceleme¹

ÖZET

Bu makalede, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)'nin Afganistan'daki Taliban yönetiminin BM'nin kadın personeline getirdiği çalışma yasağını kınayan 2681 sayılı kararı² ile BM İnsan Hakları Uzmanları'nın³ 14 Ağustos 2023 tarihinde Taliban'ın reforma uğradığı ve ılımlı olduğuna yönelik iddialarını reddeden kolektif açıklaması ekseninde³, kadınların çalışma ve istihdam ilişkileri eksenindeki değişken konumu, bu konunun insan hakları hukukundaki kültürel görelilik teorileriyle açıklanamayacak kadar kesişimsel ve derin bir hak ihlali konusu olduğu açıklanacak, daha sonra kadın istihdamı ve kadının çalışma hakkına yönelik engelleme ve ayrımcılığa karşı uluslararası mekanizmaların kısıtlı yaptırım gücünün nedenleri ile bu sınırların nasıl aşılabileceği üzerinde durulacaktır. Kadınların insan haklarıyla ilgili her bir özgül sorunun, kadınların hayat hakkının bir unsuru olduğunu vurgulayacağım bu çalışmada, sadece bir ekonomik şiddet unsuru değil, geniş anlamıyla kadınları hem maddi hem kültürel bir derin yoksulluk ağına hapsetmek isteyen ilişkilerin ne salt ekonomi ne salt hukuk konusu olduğu vurgulanmaya çalışılacaktır. Makale, Afganistan'da kadınların çalışma hakkının inkarını sadece bir çalışma hakkı reddi olarak tanımlamıyor. Bunu geniş toplumsal ilişkilerin içine yerleştirerek, kategorik çalışma yasaklarının olmadığı durumlarda dahi kadınların istihdam ilişkisine girdiklerinde eşitsiz çalışanlar olarak türlü çeşitli hak kayıplarına maruz kaldıklarını göstermeye çalışıyor. Kriz ve rejim değişiklikleri dönemlerinde de ekonomik bütünlüklerini en kolay kaybeden toplumsal konuma sahip olan kadınların çalışma hakkı, ancak belli bir devlet ve istihdam politikasının neoliberal çıkarlarına hizmet ediyorsa tanınıyor, maddi ve ekonomik bütünlükleri, manevi bütünlük ile özerklik hakkının bir bileşeni olarak görünmüyor.

¹ Işıl Kurnaz, Ph.D. Cand./Araştırma Görevlisi., Scuola Universitaria Superiore Sant'Anna di Pisa, LL.M. Lund Üniversitesi, <https://www.santannapisa.it/it/isil-nur-kurnaz>

² <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2681>

³ <https://www.ohchr.org/en/statements/2023/08/afghanistan-un-human-rights-experts-denounce-idea-reformed-taliban>

**“General Motors’un başına geçebilir miyim?
Teorik olarak evet, ama teorinin bizi nereye
götüreceğini biliyoruz. General Motors’un
başına değil.”**

Ursula K. Le Guin⁴

Ursula K. Le Guin, teorik çalışmaların söz konusu kadınlar olduğunda nasıl da çitkırıldım olduğunu anlatırken, kadınların kariyer basamaklarını engelli bir koşuda engelleri beşer beşer sıçrayarak atlamalarını bekleyen ve tam da onu gerektiren kapitalist sisteme ve onun entegre ettiği araçlara bakıyordu. Bu araçlar, sistemin kendisi ve para politikası kadar, ona içkin olan bürokrasi, hukuk, ekonomi politik ve aile politikasıydı. O yüzden de diyordu Le Guin, teorik olarak General Motors’un başına elbette geçebilirdim ama teorinin bizi nereye götürdüğünü biliyorduk: General Motors’un başına değil. Bu hikâyeyi, kendisini takdim ederken yazıyordu Ursula K. Le Guin, yaşlı kadınları kimsenin icat etmediğini düşündüğü bir iklimde, kendisini bir erkek olarak takdim ediyordu.

“Ben bir erkeğim. Siz şimdi cinsiyetim konusunda aptalca bir hata yaptığımı ya da sizi kandırmaya çalıştığımı düşüneceksiniz; ne de olsa adım ‘a’ ile bitiyor, üç tane sutyenim var ve beş kere hamile kaldım: Bunun gibi dikkatinizi çekmiş olabilecek ufak tefek bir sürü detay mevcut. Ama detaylar önemli değildir. Siyasetçilerden öğrenebileceğimiz tek bir şey varsa, o da detayların önemli olmadığıdır. Ben bir erkeğim ve sizin de buna bir olgu olarak inanmanızı, bunu kabul etmenizi istiyorum, tıpkı benim yıllarca yaptığım gibi.”⁵

Çünkü çok yeni bir icattı kadın. Kadınlar, dünyanın yükünü çektiklerinde görünmez emeğin kutsal taşıyıcısı; yükünü çektikleri dünyada biraz olsun görünmek istediklerinde hırslarının kurbanı kariyerist rekabetçilerdi. Yeni bir icat olarak kadınların hayatta kalma stratejilerini hem ilginç hem de keşfedilmeye değer kılan başlıca nedenlerden biri de buydu. Çünkü buldukları kabın şeklini almayan kadınlar, ellerindeki kapları taşıracak kadar dolulardı. Kapitalist sermaye yapılarının ve kökleşmemiş burjuvazinin tahakküm ve mübadele ilişkileri, kadınlar söz konusu olduğunda bu engellerin tek başına kadınlar tarafından atlanılmasını gerektiriyordu ama öte yandan kadınlar, elde ettikleri her bir hak için, elde ettiklerinde de bitmeyen ve her an geri

⁴ Ursula K. Le Guin, *Zihinde Bir Dalga: Yazar, Okur ve Hayal Gücü Üzerine*, Metis Yayınları, 2017, s.16.

⁵ Ursula K. Le Guin, age, “Kendimi Takdim Ederim”, s.15.

alınabilir, değişim değeri kabul edilmeyen, kullanım değeri dūşürülen bir mücadele tarihi yazıyorlardı. Kapitalist üretim ilişkilerinin kullanım değeri ve değişim değeri arasındaki uçurumunun en belirgin olduğu noktalardan biri ise kadın emeğinin, içinde bulunduğu yapıya ve kültüre göre değişen iş gücü edimiydi.⁶

Bu fotoğraf, Amerika Birleşik Devletleri'nin en uzun savaşını sona erdiren çekilme kararından⁷ sonra yönetimi ele geçiren Taliban rejimi altındaki Afganistan'da çekildi.⁸

Fotoğrafın sembolik önemi, gösterebilim açısından ifşa ettiği bir hakikatte yatıyor. Fotoğrafta, Taliban'ın yönetime geldikten sonra ilk yaptığı şeylerden biri ülkedeki kadın izlerini silmek oluyor. Afgan kadın fotoğrafçı Fatimah Hossaini bu kareyi şöyle paylaşıyor: “Şu an yurdun her bir küçük parçasından, kendimizi siliyoruz.” Afgan devlet televizyonunun sunucusu Khadija Amin işyerine nasıl alınmadığını anlatıyor; Dr. Zuhal hastaneye giderken arabasından nasıl indirildiğini Wall Street Journal'a yazıyor; Fatimah Hossaini Kabil'den fotoğraflar ve videolar çekmeye devam ediyor ve bunları yayınlıyor.⁹ Bu yüzden Afganistan'da Taliban'ın kadınlar

⁶ Karl Marx'ın değerlendirmelerinden yola çıkarak kadınların yeniden üretim emeği ve sermaye birikimi arasındaki kullanım değeri ve değişim değerini yeniden inceleyen bir analiz için: Frieda Afary, Sosyalist Feminizm: Yeni Bir Yaklaşım, İletişim Yayınları, Mart 2024, Çev. Gül Varlı Karaarslan, 2024, s.83-102.; Margaret Benston, “The Political Economy of Women's Liberation”, Monthly Review Press, 21 (4), 13-27.

⁷ Mete Çubukçu, Afganistan: Yirmi Yıl Sonra İlk Kareye mi Dönüldü?, Birikim Dergisi, 20 Ağustos 2021 Cuma, <https://birikimdergisi.com/haftalik/10698/afganistan-yirmi-yil-sonra-ilk-kareye-mi-donuldu>

⁸ Fotoğraf: Lotfullah Najafizada / Captura Twitter

⁹ For Afghan Women, Taliban Stir Fears of Return to a Repressive Past,

<https://www.nytimes.com/2021/08/17/world/asia/afghanistan-women-taliban.html#:~:text=Millions%20are%20afraid%20of%20a,violated%20the%20group's%20morality%20code;Afghan%20Women%20Are%20Already%20Fading%20From%20Public%20View%20as%20Fear%20of%20the%20Taliban%20and%20Uncertainty%20Prevail>
<https://www.wsj.com/articles/afghan-women-are-already-fading-from-public-view-as-fear-of-the-taliban-and-uncertainty-prevail-11629327049> ;

için öngördüğü yasaklar ne sadece Afganistan’la ne de sadece belli hak kategorilerinin inkarıyla ilgili. Frieda Afary, Afganistan’daki durumun özgünlüğünü ve apartheid niteliğini anlattığı çalışmasında, ABD hükümeti ve diğer müttefiklerin Afganistan’da yönetimi Taliban’a teslim ederken bu rejimin sadece kadın düşman değil, ırkçı, cihatçı niteliklerini olduğunu bildiğine dikkat çekiyor.¹⁰ Bu geniş anlamda bir barış hakkının da kadınlar aleyhine küresel anlamda içinin boşaltılması anlamını taşıyor. Afganistan Parlamentosu’nun kadın Milletvekili Raihana Azad’ın söylediği şey, uluslararası kurumlar ve dünya siyasetinin, kadınlar söz konusu olduğunda kavramların içinini nasıl boşalttığını da ifşa ediyor: “Bugüne dek erkeklerin savaşının mağduru kadınlardı ama artık Afganistan’da kadınlar, erkeklerin barışının da mağduru olacaklar.”¹¹

Barış hakkının kadınlar aleyhine kategorik ihlali bu yüzden sadece geniş anlamda bir yüksek siyaset ve hukukun çalışma hakkı konusu değil. Bu en az hukuk kadar, siyaset bilimi, siyaset tarihi, ekonomi ve ideolojinin taşıyıcı unsuru olarak kadının aile içindeki tasavvuru anlamında sosyolojiyi de içeren bir kapsamı haiz. Bu çalışma elbette tüm bu alanları temsil iddiasını taşıyor ancak sorunun kapsamını bir içiçe girişler meselesi olarak anlamlandırabilmek için hepsinin kesişim kümesinden bakmayı deneyecek.

1. Kültürel ve Toplumsal Farklar, Kadına Yönelik Ayrımcılığa Gerekçe Olabilir Mi?

Kadınların çalışma hakkının kategorik olarak inkâr edilmesi ve belli bir gruba yönelik olarak sadece cinsiyetinden ötürü reddi, kadına yönelik ayrımcılığın açık bir örneğidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadına da etki etmiş olan CEDAW Komitesi kararlarında da kadına yönelik şiddet biçimleri, kadına yönelik ayrımcılığın bir türü olarak görülür.¹² İlk kez AİHM’in Opuz kararında kadına yönelik şiddetin salt bir şiddet meselesi değil, bir iktidar meselesi olduğuna ilişkin tespit yapılmış, bu tespit Mahkeme’nin M.G. v. Türkiye¹³, Civek v.

Afghan Women Fear the Worst, Whether War or Peace Lies Ahead <https://www.wsj.com/articles/afghan-women-are-already-fading-from-public-view-as-fear-of-the-taliban-and-uncertainty-prevail-11629327049>

¹⁰ Frieda Afary, Afghanistan and Its Challenge to Feminism, Winter 2022 (New Politics Vol. XVIII No. 4, Whole Number 72. Ayrıca bu rejimin el değiştirmesi meselesinin sadece Trump yönetimi ve yeni sağ popülizmle açıklanamayacak kadar derin küresel ilişkilerle ilgili olduğunu yine Afary’nin analizinden çıkarabiliriz. Çünkü Afary, Taliban ile müzakerelerin Başkan Obama döneminde başladığını, henüz 2013 yılında Katar’da bir Taliban ofisinin ABD desteğiyle açıldığını ifşa eder. (Afary, Sosyalist Feminizm, age, s.61, 5. dipnot)

¹¹ “All the time, women are the victims of men’s wars,” said Raihana Azad, a member of Afghanistan’s Parliament. “But they will be the victims of their peace, too.” <https://www.nytimes.com/2021/04/18/world/asia/women-afghanistan-withdrawal-us.html>

¹² CEDAW/C/TUR/4-5 ve Corr.1, 15 Şubat 2005, § 28

¹³ Fleur van Leeuwen, Back On Track! Court Acknowledges Gendered Nature Of Domestic Violence In M.G. v. Turkey, Strasbourg Observers, 14 Nisan 2016, <https://strasbourgobservers.com/2016/04/14/back-on-track-court-acknowledges-gendered-nature-of-domestic-violence-in-m-g-v-turkey/> ; AİHM M.G. v. Türkiye, Başvuru no 646/10.

Türkiye¹⁴ gibi sonraki tarihli kararlarına da yansımıştır.¹⁵ Bu yüzden de şiddet, sadece tekil ve adli birer şiddet eylemi değil, kadınların hayatını bir bütün olarak tehdit eden ve kadınlara, kadın oldukları için uygulanan yapısal, sistematik ve anonim bir kadın hakları ihlalidir. Anonim olmaktan kastım, şiddetin sadece bir fiziksel şiddet türü söz konusu olduğunda görülüyor oluşu ve doğrudan ve dolaylı yollardan kadınları tahrip eden şiddet biçimlerinin daha az görünür olmasıyla ilgili. Dolayısıyla feminist anlatıda ve kadın haklarına yönelik çalışmalarda şiddetin tanımının belirsizliği değil, ancak anonimliğinin üzerinde durulması çoklu ve henüz bilmediğimiz şiddet biçimlerinin de hesaba katılmasını sağlaması bakımından elzem olacaktır. Bu anonimlik niteliğindedir ki şiddetin sınırları, kadınlar söz konusu olduğunda sınır tanımaz şekilde yayılıyor ve kapsama alanı genişliyor. Prof. Dr. Yakın Ertürk'ün Sınır Tanımayan Şiddet olarak tarif ettiği bu kurumsal yapı, sadece kültürel kodların kendiliğinden gelenekselleştiği uygulamalar olarak normalleştirilmeden ve mağdur ile kurban ikiliğine hapsedilmeden, suça dair bir sapma davranışının ötesinde insan hakları ihlali olarak kavramsallaştırmayı gerektiriyor.¹⁶ Bu kavramsallaştırma, sosyal devlet mekanizmasının da kadına yönelik araçlarını dikkate almayı gerektiriyor. Çünkü sosyal devletin dağılması ve küçülmesiyle beraber, şiddet pratikleri de çeşitleniyor ve normalleşiyor.¹⁷ Peki tüm bu siyasal iklimde, kadına yönelik şiddetin bir ayrımcılık biçimi olarak tanımlanması bize nasıl fırsatlar sunuyor? Bu şiddet ikliminde, ekonomik ve psikolojik şiddetin yeri, konumu ve özgül ağırlığı nerede? Çalışma hakkının inkarı ya da imkansızlaşması, şiddetin hangi biçimine vücut veriyor? Ekonomik şiddetin ötesine geçen bir analiz nasıl mümkün olur?

Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi (CEDAW)¹⁸, kadınlara karşı ayrımcılığı, ayırım görmeme “hakkı” üzerinden tanımlar. Sözleşme medeni, siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer alanlardaki her türlü hak kategorisine yönelik *ayırım, mahrumiyet ve kısıtlamayı* da dışlar. İki yönlü bir koruma kalkanyla kadınların eşit muamele görme hakkı tanımlanır. Sözleşme'nin 4/1 maddesindeki geçici ve özel önlemler kadar, Komite'nin 25 sayılı tavsiye kararı da dikkate alındığında, kadına yönelik ayrımcılığın

¹⁴ AİHM Civek v. Türkiye Davası, Başvuru no: [55354/11](#), benzer bir karar: AİHM Durmaz v. Türkiye, Başvuru no. 3621/07.

¹⁵ AİHM Opuz – Türkiye Davası, Başvuru no: 33401/02

¹⁶ Yakın Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet, Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadın Şiddet Olgusu, Metis Yay., 2015, 1. Basım, s. 17.

¹⁷ Yakın Ertürk, age, s.24, Ayrıca anayasalardaki kadın sorunsalının bir sosyal politika meselesi de olduğuna dair bkz. Oder, Anayasa'da Kadın Sorunsalı.

¹⁸ CEDAW, Türkiye'nin BM kapsamında taraf olduğu ilk insan hakları sözleşmesidir. Önceki dönem CEDAW Komitesi Başkanlığı da yapmış olan Prof. Dr. Feride Acar'ın sözleşmenin çevirisinin Türkçede hatalı olduğunu, metnin Türkçeye “kadınlara karşı ayrımcılığın önlenmesi” olarak çevrildiğini, ancak İngilizcedeki “elimination” ifadesinin ortadan kaldırma anlamında çok daha kuvvetli bir ifadeye vurgu yaptığını söylemektedir. Feride Acar, Kadının İnsan Hakları, “İnsan Hakları Hukuku ve Kadın” içinde, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yay., 2003, s. 25.

sadece bir norm değil, siyasal bağlamı olan bir içtihat ve hukuk politikası meselesi olduğu görülebilir. Prof. Dr. Bertil Emrah Oder'in anayasal normlar bağlamında bir sosyal politika ve hak öznesi olarak farklı kadın gruplarına ilişkin kuramsal çerçevesi, meselenin sadece programatik olmadığını, siyasal hedefleri aşan somut çıktılara yönelik adımlar atılması gerektiğini gösterir.¹⁹

Çok boyutlu bir hukuk ve politika sorunu olarak kadınlara yönelik ayrımcılık, ayrımcılığın kökenlerine inilmesi ve Birleşmiş Milletler'in hedeflerinden biri olan eşitlik kadar, toplumsal ve kültürel kalıp yargılarla da yakından ilgilidir.²⁰ Sözleşme'nin 4/1 maddesi, "hukuksal eşitlik" ile yetinmemekte ve "fiili/ eylemli eşitliği" yaşama geçirmek için Taraf Devletlerin alması gereken geçici ve özel önlemleri vurgulamaktadır. Bir başka ifadeyle dolaylı ve örtülü biçimde ortaya çıkabilecek olan ayrımcılık alanlarının da çıplak gözle tespit edilebilmesi, salt hukuksal değil, eylemli eşitsizliklerin de hesaba katılmasını gerektirir. Peki bunun için sadece genel koşullar ve standartların yaratılması yeterli midir? Oder'e göre "eylemli eşitlik", haklardan yararlanmada insan onuruna uygun bir standardın oluşturulmasını sağlamaya hizmet eden genel koşulların yaratılmasından fazlasını ifade eder.²¹ Bu fazlalık payı, CEDAW Komitesi'nin dilinde de kendisini gösterir. Komite, eylemli/fiili eşitlik için aynı zamanda, içerikle matuf bir maddi eşitlik tanımını yapar.²² Bu eşitlik, fırsat eşitliği kadar, sonuç eşitliğini de kapsar.²³ Oder'e göre "eylemli eşitlik" ifadesinin tercih edilmesi, kadın ve erkeğe yüklenen toplumsal-kültürel kalıp yargıları da değiştirmeye yönelik bir eylemin gerekliliğine işaret eder.²⁴ Bu yorum, Sözleşme'nin 5. maddesindeki toplumsal cinsiyete bağlı sosyal ve kültürel davranış kalıplarını değiştirmek amacıyla uyumludur çünkü söz konusu kalıpların değiştirilmesi, "*her iki cinsiyetten birinin aşağılığı veya üstünlüğü fikrine veya kadın ile erkeğin kalıplaşmış rollerine dayalı önyargıların, geleneksel ve diğer bütün uygulamaların ortadan kaldırılması*" amacına hizmet eder. Bu, ayrıca Sözleşme'nin 10. maddesi bağlamında bir özel ödevdir.

¹⁹ Bertil Emrah Oder, Anayasa'da Kadın Sorunsalı: Norm, İchtihat ve Hukuk Politikası, "Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar" içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014, ss. 195-225, s. 195-196.

²⁰ Bertil Emrah Oder, Giriş: Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması, s.23-25, "Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama" içinde Der. Gökçeççek Ayata, Sevinç Eryılmaz Dilek, Bertil Emrah Oder Çev. Defne Orhun, Lema Uyar, Sevinç Eryılmaz Dilek, Muzaffer Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

²¹ Bertil Emrah Oder, Giriş: Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması, age, s.26.

²² Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Guidance note for States parties for the preparation of reports under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women in the context of the Sustainable Development Goals, 13 Haziran 2022, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/guidelines-and-tools-treaty-body-reporting>

²³ Oder, age, s.25.

²⁴ Oder, age, s.25 vd.

Ayrımcılık yasağının, kültürel ve toplumsal kalıp yargıların ayrımcılık için bahane olarak kullanılmayacağına ilişkin çerçevesi, kültürel görelilik(görecelik) teorilerinin, kadın hakları konusundaki risklerini de bertaraf eder. Belli ülkelerin ve belli bir zaman diliminin sosyal gerçekliklerinin tartışmasız kabul edilerek, hak kümelerinin bu gerçekliklere uygun olarak yorumlanması şeklindeki kültürel görelilik tartışmaları, hukuk normunun yorumunda toplumsal değer olduğu iddia edilen anaakım siyasetin ne dereceye kadar dikkate alınması gerektiğini de tartışır.²⁵ Ataerkil kavram setinin hukuki alanda en çok işler kıldığı gelenek ve örf adet hukuku ise, Türkiye de dahil olmak üzere toplumsal kalıp yargıların hukuk düzlemine nasıl eşitsizce taşındığını gösteren kültürel görelilik tartışmasıyla hayat bulur.²⁶ Dicle Koğacıoğlu'na göre kendinden menkul anlam ifade eden toplumsal değer setinin, hukuk pratiğine yansıdığı en büyük sacayaklarından biri gelenek söylemidir.²⁷ Eşitsiz bir savaşın eşit yarıştırılmaya çalışılan kadın mücadelecileri ise başlangıcından günümüze bu kalıp yargıların, toplumsal ve kültürel farklılık olarak geniş zeminlere yayılarak meşrulaştırılmamasının mücadelesini verirler.

Yakın Ertürk, 1948 İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hazırlanırken, Amerikan Antropoloji Derneği'nin Bildirge'ye karşı eleştirel şekilde hazırlamış olduğu metni anımsatarak, bu metnin her toplumdaki özgürlüğün sınırlarının o toplum tarafından belirleneceği, kültürel farkların kültürel görelilik olarak kabul edilmesi gerektiğini ifade ettiğini vurgular.²⁸ Halbuki cinsiyet, tüm hiyerarşileri olduğu gibi tüm kültürel ve toplumsal farkları da kimlikleri de yatay olarak keser.²⁹ Dolayısıyla bazı kadınların, sadece bazı ülkelerde veya bölgelerde doğdukları için haklarının daha çok inkar edilebileceğini kültürel görelilik teorisiyle kabul etmek, bazı insanların da içine doğmuş oldukları sosyo-ekonomik sınıfın kısıtları gereği daha az hakka sahip olmasını olağan karşılamak kadar ayrımcı olur. CEDAW Sözleşmesi'nin de kültürel görecelik yaklaşımına uzak olması, bu açıdan kültürün kendisini bir kavram olarak tartışmaya açması bakımından elzemdir.³⁰ Kültür, kendinden menkul bir değer olmasının çok ötesinde bir mücadele alanı olarak tanımlanır.³¹ Ertürk'ün de ifade ettiği gibi "*Tarihsel olarak kadınlar; bireysel ve kolektif olarak, Kuzey'de ve*

²⁵ Jack Donnelly, Cultural Relativism and Universal Human Rights, Human Rights Quarterly, Vol: 6, No: 4, 1984, p. 400-419; Ajnesh Prasad, Cultural Relativism in Human Rights Discourse, Journal Of Social Justice, Vol: 19, Issue: 4, 2007, p. 589-596; Istvan Lakatos, Thoughts on Universalism versus Cultural Relativism, with Special Attention to Women's Rights, Pécs Journal of International and European Law, 2018/I, p. 8.

²⁶ Bu tartışmaların CEDAW bağlamında bir değerlendirmesi, Gülay Arslan, Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (Öngörülen Haklar ve Öngörülen Usuller). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Temmuz 2011;62(1-2):3-43, s.15.

²⁷ Dicle Koğacıoğlu, Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği. Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar, s. 350-360 (<http://www.feministyaklasimlar.org/index.php?act=in>)

²⁸ Ertürk, s.25.

²⁹ Ertürk, s. 33; Judith Butler, Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, Metis Yay., Mayıs 2010, s.43-45.

³⁰ Feride Acar, age, s.25.

³¹ Ertürk, age, s. 137.

Güney’de baskıcı uygulamalara ve dışlayıcı hak anlayışına karşı aktif olarak direnmiştir.”³² Bu yüzden kültürel görelilik, kendinden menkul ve maddi içeriği olmayan, tartışmasız bir kabul olarak görülemez. Eğer kültürü, ayrımcılık için bir bahane seti olarak kullanırsak, şiddetin her türlü biçimini de kültürel bir olgu olarak mazur gösteririz. Bu “*şiddet ile onun temelinde yatan yapısal nedenler arasındaki bağlantıların koparılması anlamına gelir.*”³³ Bu bağlantının koparılmasının, neoliberal küreselleşme kadar onun yoğunlaştırdığı eşitsizlik ile de bir ilgisi olur. Wendy Brown’a göre neoliberalizmin kriziyle beraber halkın çözülüşü ve demosun dağılması gündeme gelir -ki bu da benzer şekilde kadınların hak ihlalleri için kültürün bahane edilmesinin, neoliberal ekonomi-politik bakış tarafından bir ideoloji³⁴ olarak sunulmasına yol açar.³⁵

Kültürel görelilik (görecelilik) tartışmalarının, kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık bağlamında en çok tartışıldığı ve çekincelerin bulunduğu ülkelere bakmak bu açıdan önemlidir. Gerçekten de sözleşmeyi 2003 yılında en son onaylayan ülkelere bakıldığında Afganistan’a³⁶ ilişkin CEDAW Komitesi’nin 2020 yılında yazdığı periyodik inceleme raporunda kadınların istihdam alanı, çalışma hakkı ve ekonomik gelişimine yönelik sorunlar ele alınmış, kadınların henüz Taliban yönetiminden önce dahi karşılaştıkları istihdam sorunları açıklanmıştır.³⁷

Bütün bu çerçeve, kültürel kod olarak gördüğümüz yapıların, kadınlara yönelik şiddeti ve ayrımcılık biçimleri meşrulaştırmak için bir bahane olamayacağını³⁸, çünkü kadınların homojen bir grup olmasalar dahi farklılıkları içinde eşit konumlarının tahkim edilmesinin geniş bağlamda bir insan hakları politikasını zorunlu kıldığını gösterir. Bu insan hakları politikası ise, kadına yönelik ayrımcılığın şiddet biçimlerini nasıl doğurduğunu ve bu şiddet biçimlerinin sadece çalışma hakkının gaspı olarak değil, kadın yoksulluğu üzerindeki simbiyoz ilişkisini görmeyi gerektirir. Çünkü kültür, egemenlik ve iktidar ilişkilerinden azade bir soyutlama değildir; kültür, egemenin toplumsal değerlerin neler olacağını belirleme gücüne sahip olduğu

³² Age, s.137.

³³ Ertürk, age, s.138.

³⁴ Sally Engle Merry, Human Rights Law and Deminization of Culture (And Anthropology Along the Way), Political and Legal Anthropology Review, Cilt 26, No.1, s.64-65.

³⁵ Wendy Brown, Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi, Metis Yayınları, 2018, s.33.

³⁶ Acar, Sözleşme’yi en son onaylayan ülkelere bakıldığında Afganistan’ın özellikle evlilik birliği ve boşanma hukuku açısından haklarını tanımak konusunda koyduğu çekincelerin kültürel görecelilikle açıklanamayacağını vurgular. Acar, age, s.27.

³⁷ Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Adopted by the Committee at its seventy-fifth session (10–28 February 2020), Concluding observations on the third periodic report of Afghanistan https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/MasterCalendar.aspx?Treaty=CEDAW

³⁸ Yakın Ertürk, Evrenselcilikten Göreliliğe: Geri Kalmışlığın Yeni Tuzağı, Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 1993, Sosyoloji Derneği Yayınları, 448-454.

bir çatışma alanıdır. Sınıfsal hiyerarşiler de aynı şekilde kişisel eşitsizlikler değil, yapısal politik süreçlerdir.³⁹

2. Kadına Yönelik Özgül Bir Şiddet Biçimi: Ekonomik Şiddetten Derinleşen Kadın Yoksulluğuna En Kısa Mesafe

Sınıf ve cinsiyet, birbirilerini kadın hikayelerinde keser. Çünkü gündelik yaşam içinde sınıfın en belirgin olduğu yapılardan biri kadınların sınıfıdır. Sınıf farklılıklarını sadece ana hikâyenin bir eki olarak görmeden, onu kadın hakları anlamında neoliberal anlatıya doğru taşıyan bir analiz bu açıdan önemlidir.⁴⁰ Bu anlatıyı kadın hikayeleri, ataerkil pazarlık ve para kazanmanın cinsiyetli yönlerini kadınların sınıfı üzerinden anlatan Aksu Bora'nın ifadesiyle toplumsal cinsiyetin ve sınıfın birbirlerini nasıl kurduklarını anlamak gerekir.⁴¹ Bu açıdan kadınların sınıfı, her sınıfsal mücadele gibi mücadele ve müzakere konusu olarak ele alınır. Bu noktada kavramsal bir belirsizliği de açmak gerekiyor. Toplumsal cinsiyet kavramı, eşitsiz cinsiyet ilişkilerindeki sosyal ve kültürel değerlerin, kadınlık ve erkeklik inşası açısından analizine imkân sunar. Ancak Ertürk'ün ifade ettiği gibi bunun kadın ifadesinin bir eşanlamlısı olarak kullanılması ya da kadın ve erkek arasındaki farkın bir ifadesi olarak işlev görmesi hem kavramı sakatlar hem de kadınların konumlarını homojenleştirme riskiyle beraber siyasetleştirir.⁴²

Dünya Ekonomik Forumu'nun 2023 yılı Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'na⁴³ göre kadınların sınıfı, emeği, işgücü ve gelirleri arasındaki uçurum, bölgesel farklılıklarla beraber derinleşiyor. Türkiye'nin cinsiyet uçurumunda 144 ülke arasından 129. olduğu raporda, 144. ve son sırayı ise Afganistan alıyor.⁴⁴ Sadece kadınların istihdama ve ekonomik büyümeye katılması anlamında değil, bu büyümeden aldıkları pay ve büyümenin dağıtılmasında da kadınlar aleyhine derinleşen yoksulluk göze çarpıyor. Ama bu raporun kadınların hayatı açısından sunduğu daha önemli bir veri, Sağlık ve Hayatta Kalma Alt Dizini'nde (Health and Survival Sub-index) kendisini gösteriyor.⁴⁵ Buna göre kadınların ekonomiden en az payı aldığı ülkeler, ayrıca sağlık ve hayatta kalma dizininde de en yoksul yüzde beş ülkeler arasında doğru bir korelasyonla yer alıyor. Yani kadınların ekonomik özerkliği azaldıkça, hayatta kalma oranları belirgin şekilde düşüyor.

³⁹ Gül Özyeğin, Önsöz, Kadınların Sınıfı içinde, s.15-16.

⁴⁰ Aksu Bora, Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası, İletişim Yay., 2010, s.94 vd.

⁴¹ Aksu Bora, age, s.185-187.

⁴² Yakın Ertürk, Considering the Role of Men in Gender Agenda Setting: Conceptual and Policy Issues, Feminist Review, No.78, s. 9-11.

⁴³ Global Gender Gap Report 2023, <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/digest/>

⁴⁴ Global Gender Gap Report, s.11.

⁴⁵ Global Gender Gap Report, Health and Survival Subindex, s.14 vd.

Kadın haklarının ekonomi-politiği, bu sebeple salt bir dağıtım faktörünün ötesinde, bir hayatta kalma ve yaşam hakkı meselesi. Bu yüzden de gizli veya açık, ayrımcı şiddet biçimlerini saptamak ve gerekirse objektif görünen normlara kadın soruları sormak gerekiyor. Çünkü bu yöntemle, hak ihlallerinin ve yoksulluğun, rastlantısal ve tesadüfi değil,⁴⁶ siyasi ve kasıtlı bir strateji olarak neoliberal düzenin yapıtaşlarından biri olduğunu anlayabiliyoruz. Feminist hukuk teorisyeni Katharina Barlett'e göre düzenli sorulan sorular, metoda dönüşür.⁴⁷ Bu açıdan önemli bir metot ise Heather Wishik'in kadın sorusu metodudur.⁴⁸ Ceren Akçabay'a göre toplumsal kural ya da uygulamaların kadınları dikkate almaması ya da dışlaması halinde bunun ne şekilde gerçekleştiği, nasıl düzeltilebileceği ve düzeltilmesinin toplumsal olarak ne fark yaratacağını anlamak ve toplumsal ve hukuk düzeyinde kadınların dikkate alınıp alınmadığını görmek için kadın sorusu metodunu kullanmamız gerekiyor.⁴⁹

Wishik'in kadın soruları şunlardır⁵⁰:

- Geçmişten bugüne kadınların hayat durumlarına doktrin, hukuk uygulaması ve usul ne derece yer vermiştir? Kadınların hayat durumu, dikkate alınmakta mıdır?
- Kanun koyucunun ve hukukun, görünürde cinsiyet ayrımı gözetmediğini iddia ettiği varsayımlar, açıklamalar, iddialar ve tanımlar nelerdir?
- Uyumsuzluk, çarpıtma veya inkarın yarattığı alan nedir? Kadınların yaşam deneyimleri ile yasanın varsayımları arasındaki farklar mıdır yoksa dayatılmış yapılar mı?
- Bu uyumsuzluklar hangi ataerkil çıkarılara hizmet ediyor?
- Kadınların hayat durumları için hukuk alanında hangi reformlar önerildi? Eğer bu reformlar kabul edildiyse, hem pratik hem ideolojik olarak kadınları nasıl etkiliyor?
- İdeal bir dünyada, bu kadının yaşam durumu nasıl olurdu? İdeal bir dünya varsa, yasaların, kadınların geleceği için bununla nasıl bir ilişkisi var?
- Bu ideal dünyaya nasıl varılır?

Bu sorular, hukuk ve ekonomi-politik arasındaki ilişkide kadınlar lehine alan açabilmek için sorabileceğimiz sorular olarak görülebilir. Gerçekten de norm alanına bu sorular yöneltildiğinde, kadın haklarının inkarının rastlantısal değil, sistematik olduğunu görürüz.

⁴⁶ Yakın Ertürk, Neoliberalizm ve Kadın Haklarının Ekonomi Politiği, Sınır Tanımayan Şiddet içinde, s. 139.

⁴⁷ Katharina T. Barlett, Feminist Legal Methods, Harvard Law Review, Vol.103, no.4, 1990, s.829-888.

⁴⁸ Heather Wishik, To Question Everything: The Inquiries of Feminist Jurisprudence, Berkeley Journal of Gender, Law & Justice,1985, ss.64-77.

⁴⁹ Ceren Akçabay, Feminist Hukuk Metodolojisi: Hukuk Uygulaması, Feminizm ve Politika, Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları içinde, Ed. Gülriz Uygur, Nadire Özdemir, Seçkin Yayınları, 2019, s.24-25.

⁵⁰ Wishik, age, s.72-75. (Çeviri bana ait.)

Dolaylı ve gizli ayrımcılık biçimlerini de görmemizi sağlayacak olan bu yapısal ve bütüncül bakış açısı, kadınların hayatta kalma stratejilerini bir kadınlık inşası olarak görmemizi sağlar. Kültürel göreceliliğin yarattığı toplumsal farkların, kadınların da fark yarısı olabileceğine ilişkin liberal tasavvuru ifşa eder ve norm alanını tartışmaya açar.

Halbuki Ertürk'ün ifade ettiği gibi kadınların sosyo-ekonomik haklardan ayırım yapılmaksızın yararlanmasını sağlamak, kadına yönelik şiddetle mücadeledeki yasal düzenlemelere ve politikalara sosyo-ekonomik faktörlerin entegre edilmesini gerektirir.⁵¹ Çünkü çalışan ve çalışmayan kadın örnekleriyle, derin yoksulluğun kadınlar üzerindeki izlerini incelediğimizde bu unsurlardan soyutlanmış bir şiddet biçimi olmadığını görürüz. Wishik'in kadın sorularıyla, Yakın Ertürk tarafından ifade edilen kadına yönelik şiddetin üç yapısal faktörünü birleştirdiğimizde, kadınların hayatta kalma ve ekonomik sömürü biçimlerinin çalışma hayatıyla ilişkisini de kavrayabiliriz. Bunlar i. Cinsiyete dayalı iş bölümü, ii. Neoliberal ekonomik düzen iii. Savaş ve barış süreçleridir.⁵²

Aksu Bora, bu soruyu tersinden soruyordu: Para kazanmak, ataerkil pazarlığı değiştirir mi?⁵³ Bu soruyu yanıtlamak için şunu vurgulamamız gerekir: Para kazanmak, kadınlar için sadece bir hayatta kalma stratejisi değil, aynı zamanda bir kimlik inşasıdır.⁵⁴ Hayatta kalma stratejisinin çalışan kadınları anlatmakta yetersiz kaldığını gösteren bir diğer karmaşık istihdam ilişkisi ücretli ev işi yapan kadınlarla ev sahibi kadınlar arasındaki ilişki biçimleridir. Young'un ev işi ve yuva işi ayrımının ötesinde şekillenen bu ilişki⁵⁵, farklı kadınlık kategorilerini ve sınıflarını geniş toplumsal süreçler içerisinde sürekli olarak karşı karşıya getirir. Ücretli ev işi yaparak geçimini sağlayan bu kadınların, işverenlerin evlerinde kendilerini güçlendirecek taktikler kullanarak "uyanık fırsatçılar"⁵⁶ olarak lanse edilmesi, ancak bu güçlendirme stratejilerinin evlilik birliği içinde o denli bir güçlü konum üretmemesi, istihdam ilişkileri söz konusu olduğunda kadınların konumunu verili bir ezber üzerinden konuşamayacağımız anlamına gelir.⁵⁷ Çünkü "ev işlerinin kapsamlı ve anonim olanlarının temizlikçi kadınlar tarafından yerine getirilmesine, orta sınıf kadınların çalışma hayatında yer almasının kolaylaşması veya

⁵¹ Ertürk, s.140.

⁵² Ertürk, age, s.140.

⁵³ Aksu Bora, Kadınların Sınıfı, s.97.

⁵⁴ Gül Özyeğin, Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler, Kadınlık Halleri, 2004, İletişim Yayınları, s.149.

⁵⁵ Iris Marion Young, "Throwing Like a Girl: A Phenomenology of Feminine Body Comportment, Notility and Spatiality", der. Jeffner Allen ve Iris Marion Young, The Thinking Muse, Indiana University Press.

⁵⁶ Gül Özyeğin, Önsöz, s.19.

⁵⁷ Hale Bolak, Towards a Conceptualization of Marital Power Dynamics: Women Breadwinners and Working Class Households in Turkey, Der. Şirin Tekeli, Women in Modern Turkish Society, New Jersey, Zed Books, 1995, s.186-187.

geleneksel cinsiyetçi iş bölümünün engellenmesini sağlaması olarak bakmamak gerekir.”⁵⁸ Buradaki karmaşık iktidar ilişkileri, kadınların istihdam haklarıyla koşut bir paralellik gösterir.⁵⁹ Kadınlara verili olarak kodlanan evin bakım emeğine ilişkin sorumlulukların bazı kadınların gücü oranında ücretli kadın emeğine tahvil edilmesi, hem ev sahibi hem ev işçisi kadının istihdam alanına eşit katılımı anlamına gelmez. Kadınların sınıfı burada da kendisini gösterir. Yılmaz’ın Fatsa özelindeki incelemesine göre “*Gündelikçi kadınlar çocuklarının bakımı konusunda büyük çaresizlik yaşadıklarını bildirmiş kreş, yuva veyahut anaokulu gibi devletin sağlaması gerektiği imkânların yetersizliğinden yakınmışlardır. Buna ek olarak bakım hizmetlerini devredebileceği birilerini bulmak kadınların istihdama katılmasını da kolaylaştırmaktadır.*”⁶⁰

Kadınların çalışma hakları ve kimlikleri arasında kurdukları ilişkiler, salt bir neoliberal istihdam sorunu değil, hem bir kimlik sorunu hem de cinsiyet hiyerarşisinin üretildiği ve eleştirildiği toplumsal yapıdır.⁶¹ Bu toplumsal yapının, hem unsuru hem öznesi olan kadınlar, çalışma hayatlarıyla kurdukları ilişkilerde kendi sınıflarını da tahkim ederler.⁶² Aksu Bora’nın gündelikçi olarak çalışan ev işçisi kadınlarla yaptığı görüşmelerden çıkardığı sonuçlardan birisi budur: “Görüştüğüm kadınlardan hiçbiri imkânı olsa çalışmamayı tercih edeceği izlenimi vermedi.”⁶³ Dolayısıyla kadınlar için yapılan iş, entelektüel iş, ev işi, kol gücü işi, parça başı iş olmasından bağımsız olarak para kazanmanın ve çalışma hakkının dışında bir anlam ifade eder. Aksu Bora’nın görüşme yaptığı kadınlardan Elif şöyle söylüyordu: “Uykudan kalktı, beni dövdü. Kadının bir taraftan da kocanın eline bakmaması lazım hocam.”⁶⁴

Bu anlatılardan yola çıkarak ekonomik şiddet sorunsalının, kadın yoksulluğuyla ele alınması gerekir. Yoksulluğun önemli bir ayağı, yoksulluğun hane kipi kadar, kadın halidir.⁶⁵ Kadınların ücretli yaşamlarının önündeki yapısal engeller, geçinme stratejisinin ötesinde erkeklerin yenilgisi olarak sunulur. Halbuki eşini ısrarla çalıştırmak istemediğini, boynunun

⁵⁸ Semra Yılmaz, *Gündelikçi Olarak Çalışan Kadınların İş ve Aile Yaşamında Tükenmişliği: Fatsa Örneği*, Kadın Araştırmaları Dergisi(17), 2018, 70-90, s.79.

⁵⁹ Hatta bu ilişkilerin cinsiyetli yapısının bir diğer örneğini, bekar kadınların özellikle bekar erkeklerin evlerine temizliğe gitmek yerine, daha güvenli iş alanlarına bakmayı tercih etmeleri oluşturur. Bkz. Semra Yılmaz, *age*, s.81.

⁶⁰ Semra Yılmaz, *age*, s.82.

⁶¹ Şirin Tekeli, *1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar, Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın içinde, İletişim Yayınları*, 1990, s. 37.

⁶² Dilek Hattatoğlu, *Reflections on the New Patterns of Exclusion within the Working Class: Exclusion As Omission and the Struggle of Homebased Workers Union in Turkey*, ISA World Congress of Sociology, 2014. <https://isaconf.confex.com/isaconf/wc2014/webprogram/Paper65218.html>

⁶³ Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı*, s.98.

⁶⁴ Aksu Bora, *age*, s. 103.

⁶⁵ Aksu Bora, *Kadınlar ve Hane, Olmayanın Nesini İdare Edeceksin, Yoksulluk Halleri içinde*, ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yay., 2011, s.97.

eğilmemesinin sebebinin karısının çalışmaması olduğunu söyleyen Cemşid'e karşı karısı Züleyha *alçak sesle ve utanarak* söyler: "Çalışmak ayıp değil, aç kalmak ayıp."⁶⁶ Aksu Bora'nın ifade ettiği gibi, bu durumda kadınların ücretli çalışmaları, erkeklerin yenilgisi kadar, kadınlık ve erkeklik rollerinin sarsılmasına yol açar.⁶⁷ Bunun tarihsel anlamda emeğin aileleşmesi süreciyle elbette bir ilgisi var çünkü aile, erkeğin kendisine yardımcı olacak bir kadınla evlenmesi ve erkeğin işine engel olmaması üzerine kurulu bir sistemle yürüyor.⁶⁸ Halbuki kadınların ücretli çalışmaya karşı tutumlarına ilişkin bir araştırmanın gösterdiği gibi, kadınların çalışmak isterken öne sürdüğü nedenler sadece alım gücü olarak ekonomik özgürlük değil, bir özlem olarak ekonomik özgürlük ve manevi tatmin.⁶⁹ Yapılan araştırmada kadınlardan birinin açıkladığı gibi "kocama el açmak zor oluyor."⁷⁰

Kadınların kentsel ekonomik faaliyetlere neden az katıldıkları ataerkil ilişkilerle açıklansa da ekonomik nedenlerden kaynaklı çözümlerlerin de dikkate alınması gerekir.⁷¹ Kaldı ki kadınlara yönelik istihdam ve çalışma yasakları, kadınları sadece ev içine hapseden bir ataerkillik değil, kadınların enformel ve sektör dışı emeklerinin hem ev içi hem ev dışı konumlarında daha çok sömürülmesi ve değerlendirilmeyen, tahvil gücü olmayan karşılıksız bir emek olarak görünmezleştirilmesi anlamına gelir. Kadını aile ve ev içine hapseden bu dışlama mekanizmaları, üretim ve yeniden üretim araçlarının ev içi ve ev dışı olarak ayrılmayan yeni sömürü alanlarını yaratır.⁷² Bu sömürü alanından ekonomik şiddet ve yoksulluğa erişmek için ise kısa bir mesafe yeterlidir.

Kadının çalışma hakkının inkarıyla yoksulluk arasındaki kısa mesafenin birincil habitusu ise kadının kamusal alandan dışlanması süreçleridir. Kamusal alanı, *kamuoyuna benzer bir şeyin oluşturulabildiği alan* olarak tarif edersek⁷³, kadının kamusal alanının neresi olduğu sorusu ortaya çıkar.⁷⁴ Bu da kamusal alanın çokluğu⁷⁵ karşısında kadın kamusal alanı ve madun karşı kamusal alanlar tanımlamalarını yürürlüğe sokar. Bu madun karşı kamular içindeki müzakere

⁶⁶ Aksu Bora, Kadınlar ve Hane, s.115.

⁶⁷ Bora, 2011, s.115.

⁶⁸ Merry Wiesner-Hanks, Tarihte Toplumsal Cinsiyet, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020, s.108-109.

⁶⁹ İpek İlkaracan, Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, s. 294.

⁷⁰ İpek İlkaracan, age, s.295.

⁷¹ Yıldız Ecevit, Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri, Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın içinde, İletişim Yayınları, 1990, s.107.

⁷² Ferhunde Özbay, Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme, Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın içinde, İletişim Yayınları, 1990 s.130.

⁷³ Ülker Yükselbaba, AKP'nin Kadına Yönelik Söylem ve Politikaları: Neo- Liberalizm, İlimli İslam ve Kadın. Kadın/Woman 2000 - Kadın Araştırmaları Dergisi, 14(2), 2013, s. 68.

⁷⁴ Ülker Yükselbaba, Habermas'ın kamusal alan tavsifinde hane reisi ve mülk sahibi olan erkeğin kamusal alana sahip olması rolünü anlatırken, kadının nasıl bir kamusal alana sahip olacağını da ifade eder.

⁷⁵ Ülker Yükselbaba, age, s.69.

süreçleri ise toplumsal kimlikleri yeniden oluşturur.⁷⁶ Kadınların çalışma hayatından dışlanmasının, kamusal hayattan reddedilmelerini doğurduğu bir siyasal iklimde, kadının salt fiziksel değil, ekonomik şiddet ve buna bağlı psikolojik şiddetle de mücadele etmek zorunda kalacağı söylenebilir.

Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi (İstanbul Sözleşmesi)'nin 3. maddesi, kadına yönelik şiddeti fiziksel, cinsel, psikolojik ve ekonomik olmak üzere dört boyutuyla ele alır. Bu tavsif, 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un 2. maddesinde de yer almaktadır 2. maddenin d bendine göre şiddet, *kişinin, fiziksel, cinsel, psikolojik veya ekonomik açıdan zarar görmesiyle veya acı çekmesiyle sonuçlanan veya sonuçlanması muhtemel hareketleri, buna yönelik tehdit ve baskıyı ya da özgürlüğün keyfi engellenmesini de içeren, toplumsal, kamusal veya özel alanda meydana gelen fiziksel, cinsel, psikolojik, sözlü veya ekonomik her türlü tutum ve davranış* olarak çok boyutlu bir düzlemle ifade edilir. Burada şiddet yoluyla ihlal edilen bütünlük, kişinin özgürlüğüne yönelik keyfi müdahale olduğu kadar, ekonomik ve manevi bütünlüğüne yönelik de bir ihlaldir.⁷⁷ Ancak Hülya Gülbahar'ın vurguladığı gibi ekonomik şiddet, henüz hala sistemin benimsemediği bir şiddet türüdür ve ancak kadına yönelik her türlü şiddeti *kazıdığımız zaman*, altında görünen kadına yönelik ekonomik şiddettir.⁷⁸ Gülbahar'a göre ekonomik şiddet, kadınların bağımsız hayat hakkına müdahale eden ve ataerkil sistemin kalbini oluşturan şiddet biçimlerinden birisidir. Neoliberal ilişkilerin aile aracılığıyla tahkim edilmesi ve piyasaya mübadele değeri olmayan bir emek olarak kadın emeğini sunması açısından da fonksiyondur. Ekonomik şiddetin, genellikle gizli bir biçimde ortaya çıktığını vurgulayan Korkmaz'a göre, bu şiddet evlilik birliği içinde mağdurun bağımsız ekonomik bütünlüğüne yöneliktir.⁷⁹ Türk hukukundaki ekonomik şiddetle mücadele araçları oldukça sınırlıdır. Bunun temel sebebi ekonomik şiddetin hem doktrinde yeni kabul edilmesi hem içtihadın bu yöndeki yavaş gelişimi hem de bu şiddet biçiminin boşanmada kusur tayini bağlamında dikkate alınmakla birlikte bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilememesidir.⁸⁰ Ekonomik şiddet, eşlerden birinin aynı zamanda bir ekonomik birlik

⁷⁶ Ülker Yükselbaba, Kadın ve Kamusal Alan: Kadının, Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi, Kadın Kamusal Alan ve Hukuk içinde, Tekin Yay., Mart 2017.

⁷⁷ Ekin Korkmaz, Evlilik Birliği İçindeki Ekonomik Şiddetle Mücadelede Kullanılabilecek Medenî Hukuk Araçları Üzerine Bir İnceleme, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Sayı:1, Nisan 2021, ss. 331-359, s.334.

⁷⁸ Hülya Gülbahar, Kadına Karşı Ekonomik Şiddet Bağlamında Nafaka Meselesi ve Diğer Bazı Hususlardaki Tartışmalar, Kadına Yönelik Erk'ek Şiddeti İle Mücadele: Sorunlar ve Çareler, Yay. Haz. Dr. Buket Soygüt, Aras Türey, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Beta Basım Yay., Aralık 2020, s. 166.

⁷⁹ Korkmaz, age, s.335.

⁸⁰ Korkmaz, age.

olan evliliğin maddi kaynakları üzerindeki mutlak tasarrufu, birlik masraflarından kaçınması, diğer eşin çalışmasını engellemesi, maddi kaynaklarına el konulması, zorla çalıştırılması gibi geniş bir spektrumda görülebilir.⁸¹ Ekonomik şiddetin bir başka görünümü, Yılmaz'ın örnekleminde ortaya çıkar: “*Örnekleme grubu içerisindeki gündelikçi kadınların %45’i gelir kontrolünün kendilerine ait olduklarını, %35’i eşlerine verdiklerini, %25’i ortak kullandıklarını ifade etmişlerdir.*”⁸² Ancak ilgili Yargıtay kararlarında da görüldüğü üzere evlilik birliği içindeki bir özel hukuk konusu olarak boşanmadaki kusur tespitinde dikkate alınan ekonomik şiddetin, kurumsal ve yapısal unsurlarıyla kadınların çalışma ve manevi bütünlüklerini inşa etme haklarına yönelik bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmediği söylenebilir. Kadının ekonomik yönden kocasına bağımlı olacak şekilde manevi bütünlüğünün bozulması, onun hem diğer şiddet biçimlerine karşı koyamamasına, hem de uzun erimli bir psikolojik şiddet sarmalına hapsedilmesine sebep olur. Gülay Arslan Öncü de Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin ekonomik bağımsızlığa sahip olmayan kadınların şiddetle örülü ilişki biçimlerini terk edemediğini ve sürdürmek zorunda kaldığına dair bulgusunu vurgulamış, bunun kamusal hayata eşit katılım hakkını zedeleyen görünümüne odaklanmıştır.⁸³ Dolayısıyla sorunu bir özel hukuk sorunu olarak nitelendirdiğimizde dahi, sorunun kamusal boyutu vardır. Ayrıca Türk Medeni Kanunu’ndaki araçların kısıtlılığı ve İsviçre Medeni Kanunu’nun ilgili hükümlerinin Türk hukukuna alınmamasının yarattığı gerçek ve açık hukuki boşluk Korkmaz’a göre evlilik birliğindeki maddi dengeyi koruyan Türk Medeni Kanunu (TMK) md. 185 ile kişilik haklarını koruyan TMK md. 25 ve Türk Borçlar Kanunu md.58 aracılığıyla doldurulabilmektedir.⁸⁴

Evlilik birliği devam ederken ekonomik şiddete uğrayan eşin, özel hukukun bu araçları aracılığıyla talepte bulunabilecek olması kabul edilebilir. Ancak ekonomik şiddet, salt evlilik birliği içinde taraflardan birinin diğeri üzerindeki tahakküm rejimi değil, karmaşık istihdam ilişkilerinin etki ettiği, Afganistan’da görüldüğü gibi siyasal mücadele alanları tarafından belirlenen, kadının çoklu kamusal habituslarına sirayet eden geniş bir meseledir. Dolayısıyla meselenin özel hukuk boyutu, sorunu evlilik birliği ve boşanma hukuki çerçevesinde kişiselleştirerek ve kazai biçimde çözebiliyor görünse de ekonomik şiddetin yapısal unsurları dikkate alınmadan kadınların istihdam haklarını incelemek eksik kalacaktır. Nitekim İpek

⁸¹ Korkmaz, age, 334-338.

⁸² Semra Yılmaz, age, s.85.

⁸³ Gülay Arslan Öncü, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sisteminde Kadına Karşı Aile içi Şiddet ve Bununla Mücadele Araçları," Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni , vol.32, no.2, pp.1-37, 2013, s.12; Bakanlar Komitesi Genel Tavsiye Kararı, No.19, para. 23; Ekonomik şiddet iddiasıyla AİHM’de görülen Bevacqua ve S. v. Bulgaristan kararının incelemesi için bkz. Gülay Arslan Öncü, age, s.16 vd.

⁸⁴ Korkmaz, s.341 vd.

İlkkaracan'ın gösterdiği üzere kadınların üçte biri, eşleri, babaları, ağabeyleri ya da ailenin diğer fertleri tarafından çalışmalarının engellendiğini vurgulamıştır.⁸⁵ Bir başka unsur kadınların eğitim hakkına erişimleri olsa da Ferhunde Özbay'ın vurguladığı gibi aynı eğitim düzeyine sahip erkek ve kadınlar arasında da cinsiyetçi bir ayrımın olduğudur.⁸⁶

İstihdam söz konusu olduğunda ortaya çıkan bu cinsiyetçi ayrım, kendisini sadece evlilik birliği içindeki kadının ücretsiz emeği üzerinden göstermez. Gülnur Acar-Savran, evlilik birliğindeki sözleşmenin ekonomi politik niteliğinin boşanmayla ortaya çıktığını söyler.⁸⁷ Bu açıdan kadının ekonomik bütünlüğünün sadece evliliği sırasında değil, boşandıktan sonra da tanınmamasına yönelik sistematik bir manipülasyon söz konusudur. Kadınların ekonomik bütünlük haklarının bir unsuru olan nafaka hakkının sistematik bir iktidar politikasıyla gasp edilmeye çalışıldığı bu iklimde, sanki süresiz ve hiçbir şartta kaldırılmayan bir nafaka yükümlülüğü söz konusuymuş gibi hukuki bir tahrip ve tahrik işletilir.⁸⁸ 2011 yılında Kestel'deki bir Asliye Hukuk Mahkemesi'nin Anayasa Mahkemesi'ne başvurusuyla başlayan tartışmada, Mahkeme nafakanın sürekli olmasının, nafaka yükümlüsü kişiyi ömür boyu mali yükümlülük altına soktuğunu iddia etmiş ancak Anayasa Mahkemesi, bir tür yorumlu ret kararıyla bu başvuruyu reddetmişti. Çünkü AYM'ye göre Medeni Kanun'daki süresiz nafakanın şartlara uygunluğa göre verilebileceği, kaldırılabilirliği, azaltılabileceği, hâkimin takdir yetkisi olduğu da dikkate alındığında sürekli bir nafaka yükümlülüğü söz konusu değildir.⁸⁹ Kadınlara bağlanan yoksulluk nafakasının bir veciz örneği ise Filiz Kerestecioğlu'nun⁹⁰ örneğini verdiği yargı kararıdır: “*Davalı kadının Etibank'ta temizlik işçisi olarak çalışıp sürekli gelir sahibi olduğu anlaşıldığına göre boşanma yüzünden yoksulluğa düşeceği kabul edilemez.*”⁹¹

⁸⁵ İlkkaracan, age, s.291.

⁸⁶ Ferhunde Özbay, age, s. 133; Devlet Planlama Teşkilatı, 1988, Türkiye'de Kadınlara İlişkin Veriler ve Çalışmalar, Basılmamış Rapor, Ankara.

⁸⁷ Gülnur Acar Savran, *Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin*, İstanbul, Kanat Kitap, 2004, s. 51 vd.

⁸⁸ Halbuki Diyarbakır Barosu Kadın Hakları ve Uygulama Merkezi 2017-2018'de Diyarbakır'daki Aile Mahkemelerinde karara çıkan 2097 dosyanın gerekçeli kararlarını teker teker inceleyerek yaptığı nafaka araştırmasına göre Türkiye'de yoksulluk nafakası hükmedilen 342 dosyanın 270'inde nafaka miktarı 100 TL ile 500 TL arasındayken, 58 dosyada 501 TL ile 1000 TL arasındaydı. Aynı şekilde Ceren Akçabay tarafından hazırlanan Kadın Dayanışma Vakfı'nın Yoksulluk Nafakası Araştırması'nın 2019 verilerine göre Türkiye'deki nafaka ortalaması 262 TL çıkmıştı. Bunu derinleşen ekonomik krizle yorumladığımızda dahi hukuken bir ekonomi hakkı olarak kabul edemeyeceğimiz bir meblağ ile karşı karşıyaydık.

⁸⁹ Benzer bir değerlendirme için: Hülya Gülbahar, *Kadına Karşı Ekonomik Şiddet Bağlamında Nafaka Meselesi ve Diğer Bazı Hususlardaki Tartışmalar*, Kadına Yönelik Erk'ek Şiddeti İle Mücadele: Sorunlar ve Çareler, Yay. Haz. Dr. Buket Soygüt, Aras Türay, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Beta Basım Yay., Aralık 2020, s. 169. AYM Kararı, için: 2011/136 E., 2012/72 sayı, 17.05.2012 tarihli.

⁹⁰ Filiz Kerestecioğlu, *Medeni Hukukta Kadının Cinsel ve Ekonomik Kimliği: Yargıtay Kararları Eşliğinde Bir Değerlendirme*, Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar” içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014, s. 241.

⁹¹ Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, K. 11.09.1997, E. 1997/7507, K. 1997/8788.

Bütün bu özel hukuk eksenli çerçevenin bizleri özel hukukun kamusal görünümüne taşıdığını söylemek mümkün. Ancak çerçeve sadece bununla sınırlı değil çünkü kadınlar ve erkekler aynı eğitim düzeyinde olup aynı koşullarda çalıştığında bile görünmez ev içi emek, iş yerindeki terfi sorunları, cam tavan uygulamaları, mülkiyetin kadınlar lehine mübadele edilmemesi sorunları baş gösterir.⁹² Bu, sendikal mücadeleyi ve iş hukukuna yönelik kavrayışı da hesaba katmayı gerektirir. Çünkü kadınların ücretli olarak kitlesel üretime katılmaları, sadece mülkiyet hakkı ve ahlak kurallarının değil, çalışma yasalarının da konusu olmuştur.⁹³ İş Kanunu kapsamında cinsiyete dayalı ayrımcılık yasaklansa da iş şartlarının oluşturulmasından iş duyuruları aşamasına hatta evlenen kadına işten ayrılma izni veren 1475 sayılı İş Kanunu'nun yürürlükte bulunan 14. maddesine dek bu ayrımcılığın somutlaşacağı alanlar göz ardı edildiği için salt normatif koruma sağladığı görülen uygulamalar da kadınları bu güvenceden yoksun kılar.⁹⁴ Yargısal pratiklerin cinsiyetçi yapıları⁹⁵ da bunu besler. Bu dışlama stratejilerinin altındaki temel sorun ise Akgökçe'nin ifade ettiği gibi şudur: “Kadınların bu kadar uzun süre ev dışında kalması esnasında ev ve bakım işlerini kimin yapacaktır?”⁹⁶

İstihdamdaki ayrımcılık sadece doğrudan ve görünür şekilde değil, dolaylı ve akla hayale gelmeyecek pratiklerle sürdürülür. Bunlardan biri gebelik ve cinsiyetten ötürü uygulamadaki farklı muameleler⁹⁷ iken, bir başka örneğini de kadınların istihdamdaki hayat deneyimleri gösterir. Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması Pratiklerini Novamed direnişi üzerinden anlatan Ayça Kurtoğlu ve Tore Fougner'in gösterdiği gibi, kadınlar üretim süreçlerinde aşağılanmaya maruz kalmakta, hamile kalabilmek için sıra bekleme sistemine tabi olmakta, evlenmek için işverenden izin almak zorunda kalmakta, çalışma hayatı dışındaki özel

⁹² Filiz Kerestecioğlu, Medeni Hukukta Kadının Cinsel ve Ekonomik Kimliği: Yargıtay Kararları Eşliğinde Bir Değerlendirme, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar” içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014, s. 242.

⁹³ Necla Akgökçe, Sendikada Kadınlar, <https://feministbellek.org/sendikada-kadinlar/>

⁹⁴ Kadriye Bakırcı, İstihdamda Cinsiyetler Arası Eşitlik, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar” içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014, s. 247.

⁹⁵ Bertil Emrah Oder, bunu sarkaç olarak tarif etmekte ve yargısal cinsiyetçiliğin, hegemonyanın dayanağı olduğunu söylemektedir. Prof. Dr. Bertil Emrah Oder, Yargısal Cinsiyetçilikten Mağdur Odaklılığa: Şiddet Karşısı Hukuku Etkili Kılmak, Kadına Yönelik Erk’ek Şiddeti İle Mücadele: Sorunlar ve Çareler, Yay. Haz. Dr. Buket Soygüt, Aras Türay, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Beta Basım Yay., Aralık 2020, s. s.43.

⁹⁶ Necla Akgökçe, Sendikada Kadınlar, <https://feministbellek.org/sendikada-kadinlar/>

⁹⁷ Bakırcı, age, s.253.

hayatları denetim altına alınmaktadır. ⁹⁸ Dolayısıyla çalışma hakkının kadınlar aleyhine görünümüleri, norm alanı ve yasakların dahi sınırlarını çizemeyeceği kadar yaratıcıdır.

3. Sonuç Yerine: Küresel Faşizm ile Kadınların Konumlulukları Üzerine

"Günümüzde, makina ve kadın, işsizliğin iki büyük nedenidir. Özel planda bakarsak, çalışan kadın, çoğunca bir aileyi, ya da kendini bir noktada kurtarmaktadır; ancak genel çerçevede, onun çalışması bir siyasal, ahlâkî acılar kaynağıdır."

Mussolini⁹⁹

Ekonomik ve sosyal hakların kadınların insan haklarının tanınmasındaki önkoşul¹⁰⁰ oluşu, kadınların enformel geçim stratejilerini de ön plana çıkarır. Kentsel Türkiye’de kadın emeğine yoğunlaşan Jenny White, kadınların parça başı işlerini ya da atölyede çalışmalarını çalışma ya da yabancılaştırmış emekleri olarak görmediklerini ve bu yüzden de kadınların, görünmez emeklerinin iş olmadığına ısrar ettiğini, harcadıkları zaman ve emeklerinin saat ücretlerini ve karşılıklarını takip etmediklerini söylüyordu.¹⁰¹ Kadınların sınıfı, çalışma hayatındaki özgül konumları, işin niteliğine göre değişen sınıfsal yaraları, onları iş gücü olarak ayırmış bir piyasanın bazen düşük ücretli bazen ise kolayca vazgeçilebilen unsurları kılmıştır. Yıldız Ecevit’e göre kadınlar, hem iş gücü piyasasının dışındayken kolayca çekilebilecek bir emek kaynağıdır, hem de ayrımcı uygulamalarla karşılaşır. Bunun sonucunda güvenceden yoksun, her az vazgeçilebilen, hamilelik ve evlenme durumuna göre istihdam ilişkisi etkilenen ve piyasa dışına kolayca atılabilen unsurlardır.¹⁰² Dolayısıyla salt iktisadi bir analiz, kadınların istihdam ilişkileri içindeki yerini belirlemekten uzak olur. Toplumsal cinsiyet temelli bu ayrışma, işgücünün kadınlaması olarak adlandırılan ve 1980’den beri piyasalara entegrasyon stratejisiyle ilerler.¹⁰³

⁹⁸ Ayça Kurtoğlu, Tore Fougner, Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması: Novamed Grevi ve Ötesi, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar” içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014, s. 247.

⁹⁹ Maria-Antonietta Macciocchi, Female Sexuality in Fascist Ideology, Feminist Review, No. 1 (1979), pp. 67-82; 'Machine and Woman' appeared in Popolo d'Italia in 1934.

¹⁰⁰ Ertürk, s.143.

¹⁰¹ Jenny B. White, Para ile Akriba, İletişim Yay., 1999, s.30-31.

¹⁰² Yıldız Ecevit, Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, s. 268.

¹⁰³ İpek İlkaracan, Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998, s. 285.

Bu ayağı tam anlamıyla analiz edebilmek için Şirin Tekeli'nin, devlet, faşizm ve kadınlar arasında kurduğu üçlü korelasyon ağını kullanabiliriz.¹⁰⁴ Tekeli'nin Macciocchi'nin Faşizmin Analizi'nden¹⁰⁵ yola çıkarak kavramsallaştırdığı izlek, kadınları faşizm ve devlet modellerinin ortasına yerleştirir. Tekeli, henüz zamanının çok ötesinden bir bakışla bu rejimlere kadın sorularını sormaya başlamıştır. *"Kadınların farklı siyasal rejimler altında değişen statüleri ve değişik ideolojilerin kadınların "eşit ve özgür" insanlar olma yolundaki mücadelelerine karşı aldıkları tavırlarsa, ideolojileri ayrıştırmakta kullanılacak çok anlamlı birer gösterge, adeta birer ayıraç kabul edilebilir."*¹⁰⁶ Bugün Taliban özelinde kadınlara karşı açılmış savaş, onların izlerini toplumsal ve siyasal hayattan önce istihdam ilişkileri özelinde silerken, tıpkı Tekeli'nin faşist rejimlere yönelik benzetmelerinde olduğu gibi onları belli verili rollere hapseder. *"Faşist rejimler altında kadınların uğradığı statü kaybı ve onlara atfedilen "doğurma makinesi" rolü, genel olarak kadın sorununun kaynaklandığı toplumsal faktörlere, özel olarak da "kapitalist toplumlarda" kadın sorununun gerçek niteliğine parmak basmaya imkân, verebilir."*¹⁰⁷ Faşizmin, kapitalist toplumlara özgü bir siyasal rejim olması ama aynı zamanda olağan kapitalizmden bir sapma olarak da işlev görmesi kendisini kadınların suretinde gösterir. Çünkü kapitalizm için ucuz bir emek gücü olan kadınlar, kamusal hayatta görünür olamamalarından kaynaklı olarak bu nitelikleriyle piyasaya hizmet edememektedir.

Tekeli, kadınların faşizm dönemlerinde faşizme siyasi desteği sağlayan birer unsur oluşlarına değinirken; toplumsal sınıfları yatay bir biçimde kesen bir kategori olarak kadınların, faşizm altında Yahudilerden sonra en fazla baskıyı gören toplumsal kesim olduğunu vurgular.¹⁰⁸ Şirin Tekeli, Meryem Koray ile devlet, kadın ve siyaset üçlüsü olarak tarif ettiği kurumsal yapıda, kadınların işe alınması ve işten çıkarılmasındaki cinsiyetli olguları deşer. Gebelikten, bekaret kontrollerine değin bu geniş skalanın, devletli görünümüne odaklanır.¹⁰⁹ 1932 yılında kadınların çalışmasına yönelik Mussolini'nin fikirlerini vurgular: *"...kadın boyun eğmelidir... Bazı kadınların günümüzde, bazı ekonomik zorlukların baskısıyla, evinin dışında bir çalışma arar duruma düştüğünü biliyorum. Ama modern toplumda kadının gerçek yeri, geçmişte olduğu gibi aile ocağıdır."*¹¹⁰ Tekeli, siyasal faşizm ile kapitalizm arasındaki ilişkiyi kadınların düzleminde incelerken, faşistlerin kadınların ekonomik ve medeni haklarını törpülemeye ve

¹⁰⁴ Şirin Tekeli, Faşizm ve Kadınlar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 38(3-4), 1984.

¹⁰⁵ Maria Macciocchi, Faşizmin Analizi, Payel Yay., 1979, Çev. Cemal Süreya

¹⁰⁶ Şirin Tekeli, Faşizm ve Kadınlar, s. 408.; Tekeli benzer bir çalışmayı Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yay., 1982 eserinde, kapitalizm ve sosyalizm arasındaki karşılaştırma ile yapar.

¹⁰⁷ Tekeli, age, s.408.

¹⁰⁸ Tekeli, age, s.415.

¹⁰⁹ Şirin Tekeli, Meryem Koray, Devlet - Kadın – Siyaset, TÜSES, 1991, s.5 vd.

¹¹⁰ Maria Macciocchi, Faşizmin Analizi, Payel Yay., 1979, Çev. Cemal Süreya, s.150-151.

kadınları çalışma hayatının dışına sürmeye çalıştığını ancak bunu başaramadıklarını söyler. Buna karşılık *“başta ücret politikası olmak üzere uyguladıkları çeşitli yöntemlerle, kadın işçilerin sömürülme ve ezilme haddini yükseltmişlerdir.”*¹¹¹

Almanya’da faşizmin iktidara gelmesinden hemen sonra yapılan ilk iş kadınlara matematik ve Latince öğretilmesinin yasaklanması, ev ekonomisi ve dikiş dersleri öngörülmesiydi, benzer şekilde İtalya’da da 1927 kararnamesiyle kadın ücretleri eşdeğer erkek ücretlerinin yarısına indirilmiş; kadınlara liselerde edebiyat ve felsefe okutulması yasaklanmış; 1928 kararnamesiyle öğretim kurumlarında kadınların müdürlük yapması yasaklanmış; kız öğrencilere iki kat harç ödeme yükümlülüğü getirilmiş; 1938 kararnamesiyle kamu görevlerinde kadınların kadro toplamının en fazla % 10 olabileceği hükmüne bağlanmıştır.¹¹² İktisadi kriz zamanlarında iş gücünü rahatlatmak için ilk önce kadın işçiler feda edilmiştir. Ancak Tekeli, bu duruma bir kapitalist paradoks olarak değil, bir kadın sorunu olarak yaklaşır. Yeri geldiğinde düşük ücretli kadınların varlığından yararlanan bu politikalar, hiçbir zaman kadının inşa süreci olarak çalışma hakkına odaklanmaz, yeri geldiğinde sisteme entegre edebileceği ucuz iş gücü olarak kadını aile ocağından kendisi alır ve onu *“aşağılayarak” onlara sağlanan yaşam şartlarına itiraz etme hakkını bile göremeyecek bir biçimde ideolojik baskı altına alarak, istihdam eder.*¹¹³

Bugün Afganistan’da benzeri yaşanan süreç, kadınların barış dönemlerinde ihlal edilen haklarının savaş ve kriz dönemlerinde çok derinden ve yapısal şekilde inkâr edildiğini gösterir. Bu küresel sorun, ne salt kriz ve siyasal rejimle ilgilidir, ne de ekonomiyle, daha çok kadınların özneliği ve konumuyla ilgilidir. Donna Haraway kadınların bilgi iddiasını, görecelik olarak sunanlara karşı, kavramsallaştırmasını şöyle kurar: *“Konumlulukla ısrar etmek”*¹¹⁴ Çünkü konum, bir miras olduğu kadar, bir inşadır. Haraway’e göre eğer bir *erkeğin laboratuvarında bir özne konumumuz yoksa, o konuma yerleşemiyorsanız, o halde yerleşemeyenlerin konumlarını yeniden inşa etmesi*¹¹⁵ gerekir. Afganistan’daki güçlü kadın hareketinin bu inşayı gerçekleştirme biçimleri ise bir tür hayatta kalma stratejisi olarak dikkate değerdir. Afgan Kadın Misyonu’nun Afganistan Kadınları Devrimci Derneği’ne ifade ettikleri korku mücadele stratejilerinin ve konumlulukların inşa edilmesi açısından düşünülmelidir. Dünyanın 90’ların

¹¹¹ Tekeli, Faşizm ve Kadınlar, s.421.; Mussolini, “Bir analiz gücü varsa da sentez gücü yoktur onun. Hiçbir zaman bir mimari yapı ortaya koymuş mudur? Bir tapmaktan söz etmiyorum, bir kulübe kurmasını isteyin, kadınlar üstesinden gelebilecektir. Kadın, bütün sanatların sentezi olan mimariye yabancıdır ve kaderi de bu noktada düğümlenmektedir”

¹¹² Şirin Tekeli, s.421 vd.; Macciocchi, s.151 vd.

¹¹³ Tekeli, s.424.

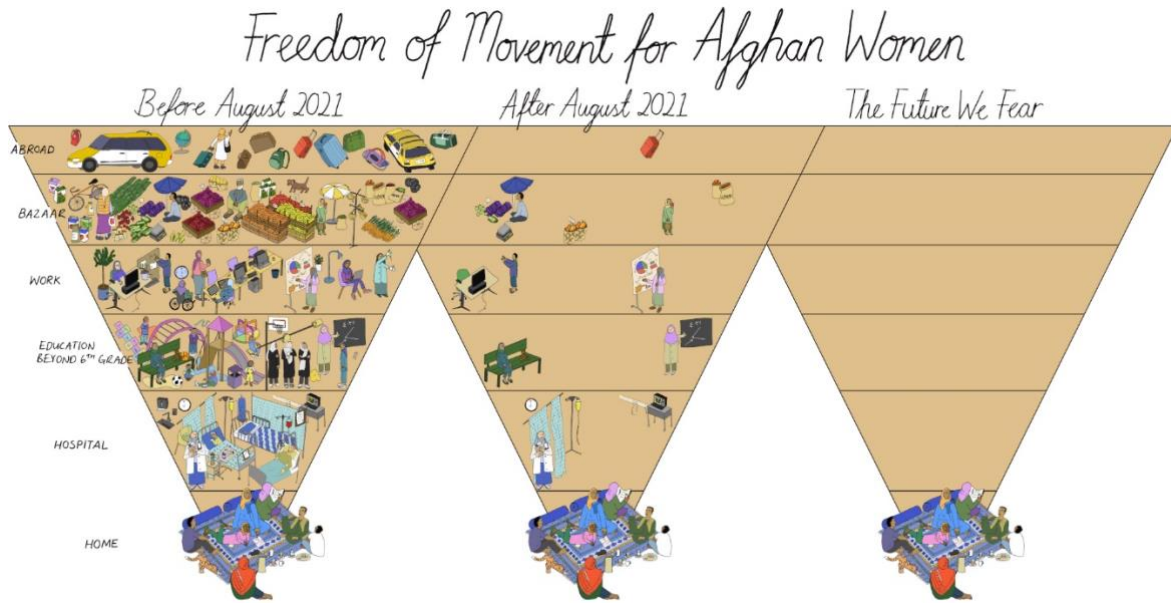
¹¹⁴ Donna Haraway, Tıpkı Bir Yaprak Gibi, Söyleşi: Thyra Nichols Goodeve, Çev. Aksu Bora, İletişim Yay.,2020.

¹¹⁵ Donna Haraway, age.

sonundaki Taliban’ın kanlı eylemleri örneğinde olduğu gibi yine kendilerini unutacağından endişe eden Afgan kadınlar, kişilerin ve kurumların Afgan kadınları unutmamaları çağrısında bulunur.¹¹⁶

Mona Chalabi, Birleşmiş Milletler Kadın Birimi ile yaptığı çalışmasında Ağustos 2021’de Taliban’ın yönetimi ele almasından sonra Afganistan’daki kadınların hareket serbestisini resmetmiştir.¹¹⁷ Bu çalışmayı “neredeysse her yerden neredeyse hiçbir yere” başlığıyla resmeden Chalabi ekler:

“Dünyanın dört bir yanındaki pek çok kadın için ön kapıdan çıkmak hayatın sıradan bir parçasıdır. Birçok Afgan kadın içinse sıra dışıdır. Bu bir meydan okuma eylemidir. Tüm bu zorluklara rağmen kadınlar umut ışığı yakmanın yollarını bulmuşlardır. Afgan kadınlar hala toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için yeni sivil toplum grupları kuruyor, işletmeler işletiyor ve sağlık, eğitim ve koruma hizmetleri sağlıyor. Afgan kadınları, onurlu ve eşit bir yaşam sürme haklarından vazgeçmeyecektir. Bir erkekle aynı hayatı yaşamaya layık olmadıkları bir dünyada yaşamayı kabul etmeyeceklerdir.”

118

Bugün yaşadığımız bu süreç, kadınların istihdam ve çalışma haklarından daha geniş düzlemlere yayılan, türlü çeşitli kesişimsel boyutları içerir. Bu çalışmada anlatmaya çalıştığım şey, kadınlara yönelik çalışma yasaklarının ne salt fundamentalist faşizm ne salt piyasa dinamikleri

¹¹⁶ Sonali Kolhatkar, “RAWA Responds to the Taliban Takeover.” Afghan Women’s Mission. Aug. 20. 2021.

¹¹⁷ Mona Chalabi, Women in Afghanistan: From almost everywhere to almost nowhere <https://www.unwomen.org/en/news-stories/feature-story/2023/08/women-in-afghanistan-from-almost-everywhere-to-almost-nowhere>

¹¹⁸ <https://www.unwomen.org/sites/default/files/2023-08/freedom-of-movement-for-afghan-women-1920x1002-en.jpg>

ne de salt toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle açıklanamayacağı, ancak bütüncül ve kesişimsel bir bakış açısıyla çok boyutlu engelleri görmeyi gerektirdiğidir. Her bir tekil unsurun geniş bir düzlemde büyük resme yerleştirilmesi, kadınların içine düştükleri şiddet döngülerini kırabilmeleri için i. dolaylı ve doğrudan ayrımcılık ve şiddet biçimlerinin dikkate alınarak, ii. hukuk ve norm alanı kadar içtihat ve politika yapım unsurlarının da seferber edildiği, iii. yargısal, bürokratik, idari, toplumsal ve sendikal mobilizasyon alanlarının bir arada işlevselleştirdiği bir stratejiyle iv. ulusal ve uluslararası mekanizmaların kadınlar lehine harekete geçirilmesi gerekmektedir. Bu da ancak kadınların konumlulukta ısrar etmeleriyle mümkün olabilecektir. Şirin Tekeli'nin hayatıyla öğrettiği gibi...

Kaynakça

Afghan Women Are Already Fading From Public View as Fear of the Taliban and Uncertainty Prevail <https://www.wsj.com/articles/afghan-women-are-already-fading-from-public-view-as-fear-of-the-taliban-and-uncertainty-prevail-11629327049>

Afghan Women Fear the Worst, Whether War or Peace Lies Ahead <https://www.wsj.com/articles/afghan-women-are-already-fading-from-public-view-as-fear-of-the-taliban-and-uncertainty-prevail-11629327049>

Afghanistan: UN human rights experts denounce idea of “reformed” Taliban <https://www.ohchr.org/en/statements/2023/08/afghanistan-un-human-rights-experts-denounce-idea-reformed-taliban>

AİHM Civek v. Türkiye Davası, Başvuru no: 55354/11

AİHM Durmaz v. Türkiye, Başvuru no. 3621/07.

AİHM M.G. v. Türkiye, Başvuru no 646/10.

AİHM Opuz – Türkiye Davası, Başvuru no: 33401/02

Ajnesh Prasad, Cultural Relativism in Human Rights Discourse, Journal Of Social Justice, Vol: 19, Issue: 4, 2007, p. 589-596.

Aksu Bora, Kadınlar ve Hane, Olmayanın Nesini İdare Edeceksin, Yoksulluk Halleri içinde, ed. Necmi Erdoğan, İletişim Yay., 2011.

Aksu Bora, Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası, İletişim Yay., 2010.

Ayça Kurtoğlu, Tore Fougner, Küresel Sermayeye Karşı Küresel Kadın Dayanışması: Novamed Grevi ve Ötesi, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar” içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014.

AYM Kararı 2011/136 E., 2012/72 sayı, 17.05.2012 tarihli.

Bakanlar Komitesi Genel Tavsiye Kararı, No.19, para. 23

Bertil Emrah Oder, Anayasa’da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası, “Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar” içinde,

Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014, ss. 195-225.

Bertil Emrah Oder, Giriş: Kadınların İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması, “Kadın Hakları: Uluslararası Hukuk ve Uygulama” içinde Der. Gökçeççek Ayata, Sevinç Eryılmaz Dilek, Bertil Emrah Oder Çev. Defne Orhun, Lema Uyar, Sevinç Eryılmaz Dilek, Muzaffer Kaya, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010

Bertil Emrah Oder, Yargısal Cinsiyetçilikten Mağdur Odaklılığa: Şiddet Karşıtı Hukuku Etkili Kılmak, Kadına Yönelik Erk’ek Şiddeti İle Mücadele: Sorunlar ve Çareler, Yay. Haz. Dr. Buket Soygüt, Aras Türay, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Beta Basım Yay., Aralık 2020.

CEDAW/C/TUR/4-5 ve Corr.1, 15 Şubat 2005, § 28

Ceren Akçabay, Feminist Hukuk Metodolojisi: Hukuk Uygulaması, Feminizm ve Politika, Hukuk ve Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları içinde, Ed. Gülriz Uygur, Nadire Özdemir, Seçkin Yayınları, 2019.

Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Adopted by the Committee at its seventy-fifth session (10–28 February 2020), Concluding observations on the third periodic report of Afghanistan ;

Committee on the Elimination of Discrimination against Women, Guidance note for States parties for the preparation of reports under article 18 of the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women in the context of the Sustainable Development Goals, 13 Haziran 2022, <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/guidelines-and-tools-treaty-body-reporting>

Devlet Planlama Teşkilatı, 1988, Türkiye’de Kadınlara İlişkin Veriler ve Çalışmalar, Basılmamış Rapor, Ankara, aktaran Ferhunde Özbay

Dicle Koğacıoğlu, Gelenek Söylemleri ve İktidarın Doğallaşması: Namus Cinayetleri Örneği. Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar, s. 350-360 (<http://www.feministyaklasimlar.org/index.php?act=in>)

Dilek Hattatoğlu, Reflections on the New Patterns of Exclusion within the Working Class: Exclusion As Omission and the Struggle of Homebased Workers Union in Turkey, ISA World Congress of Sociology, 2014.

Diyarbakır Barosu Kadın Hakları ve Uygulama Merkezi 2017-2018 Nafaka Raporu

Donna Harraway, Tıpkı Bir Yaprak Gibi, Söyleşi: Thyrza Nichols Goodeve, Çev. Aksu Bora, İletişim Yay.,2020.

Ekin Korkmaz, Evlilik Birliği İçindeki Ekonomik Şiddetle Mücadelede Kullanılabilecek Medenî Hukuk Araçları Üzerine Bir İnceleme, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Sayı:1, Nisan 2021, ss. 331-359.

Ferhunde Özbay, Kadınların Ev İçi ve Ev Dışı Uğraşlarındaki Değişme, Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadın içinde, İletişim Yayınları, 1990.

Feride Acar, Kadının İnsan Hakları, "İnsan Hakları Hukuku ve Kadın" içinde, İstanbul Ticaret Üniversitesi Yay., 2003

Filiz Kerestecioğlu, Medeni Hukukta Kadının Cinsel ve Ekonomik Kimliği: Yargıtay Kararları Eşliğinde Bir Değerlendirme, Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar" içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014.

Filiz Kerestecioğlu, Medeni Hukukta Kadının Cinsel ve Ekonomik Kimliği: Yargıtay Kararları Eşliğinde Bir Değerlendirme, Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar" içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014.

Fleur van Leeuwen, Back On Track! Court Acknowledges Gendered Nature Of Domestic Violence In M.G. v. Turkey, Strasbourg Observers, 14 Nisan 2016, <https://strasbourgobservers.com/2016/04/14/back-on-track-court-acknowledges-gendered-nature-of-domestic-violence-in-m-g-v-turkey>

For Afghan Women, Taliban Stir Fears of Return to a Repressive Past,; <https://www.nytimes.com/2021/08/17/world/asia/afghanistan-women-taliban.html#:~:text=Millions%20are%20afraid%20of%20a,violated%20the%20group's%20morality%20code>

Frieda Afary, Sosyalist Feminizm: Yeni Bir Yaklaşım, İletişim Yayınları, Mart 2024, Çev. Gül Varlı Karaarslan, 2024.

Frieda Afary, Afghanistan and Its Challenge to Feminism, Winter 2022 (New Politics Vol. XVIII No. 4, Whole Number 72.

Global Gender Gap Report 2023, <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023/digest/>

Gül Özyeğin, Başkalarının Kiri: Kapıcılar, Gündelikçiler, Kadınlık Halleri, 2004, İletişim Yayınları.

Gül Özyeğin, Önsöz, Kadınların Sınıfı içinde, s.15-16.

Gülay Arslan Öncü, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Sisteminde Kadına Karşı Aile içi Şiddet ve Bununla Mücadele Araçları," Milletlerarası Hukuk ve Milletlerarası Özel Hukuk Bülteni , vol.32, no.2, pp.1-37, 2013.

Gülay Arslan, Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılmasına Dair Sözleşme (Öngörülen Haklar ve Öngörülen Usuller). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi. Temmuz 2011;62(1-2):3-43.

Gülnur Acar Savran, Beden Emek Tarih: Diyalektik Bir Feminizm İçin, İstanbul, Kanat Kitap, 2004.

Hale Bolak, Towards a Conceptualization of Marital Power Dynamics: Women Breadwinners and Working Class Households in Turkey, Der. Şirin Tekeli, Women in Modern Turkish Society, New Jersey, Zed Books, 1995.

Heather Wishik, To Question Everything: The Inquiries of Feminist Jurisprudence, Berkeley Journal of Gender, Law & Justice, 1985.

<https://isaconf.confex.com/isaconf/wc2014/webprogram/Paper65218.html>

https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/TreatyBodyExternal/MasterCalendar.aspx?Treaty=CE DAW

<https://www.nytimes.com/2021/04/18/world/asia/women-afghanistan-withdrawal-us.html>

Hülya Gülbahar, Kadına Karşı Ekonomik Şiddet Bağlamında Nafaka Meselesi ve Diğer Bazı Hususlardaki Tartışmalar, Kadına Yönelik Erk'ek Şiddeti İle Mücadele: Sorunlar ve Çareler, Yay. Haz. Dr. Buket Soygüt, Aras Türay, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Beta Basım Yay., Aralık 2020.

Hülya Gülbahar, Kadına Karşı Ekonomik Şiddet Bağlamında Nafaka Meselesi ve Diğer Bazı Hususlardaki Tartışmalar, Kadına Yönelik Erk'ek Şiddeti İle Mücadele: Sorunlar ve Çareler,

Yay. Haz. Dr. Buket Soygüt, Aras Türay, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Beta Basım Yay., Aralık 2020.

Iris Marion Young, “Throwing Like a Girl: A Phenomenology of Feminine Body Comportment, Notility and Spatiality”, der. Jeffner Allen ve Iris Marion Young, The Thinking Muse, Indiana University Press.

Istvan Lakatos, Thoughts on Universalism versus Cultural Relativism, with Special Attention to Women’s Rights, Pécs Journal of International and European Law, 2018/I.

İpek İlkaracan, Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.

İpek İlkaracan, Kentli Kadınlar ve Çalışma Yaşamı, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.

Jack Donnelly, Cultural Relativism and Universal Human Rights, Human Rights Quarterly, Vol: 6, No: 4, 1984, p. 400-419.

Jenny B. White, Para ile Akraba, İletişim Yay., 1999.

Judith Butler, Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, Metis Yay., Mayıs 2010.

Kadın Dayanışma Vakfı’nın Yoksulluk Nafakası Araştırması, Haz. Ceren Akçabay, 2019.

Kadriye Bakırcı, İstihdamda Cinsiyetler Arası Eşitlik, Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler, Mücadeleler, Kazanımlar” içinde, Der. Hülya Durudoğan, Fatoş Gökşen, Bertil Emrah Oder, Deniz Yüksek, Koç Üniversitesi Yayınları, 2. Baskı, 2014.

Katharina T. Barlett, Feminist Legal Methods, Harvard Law Review, Vol.103, no.4, 1990.

Margaret Benston, “The Political Economy of Women’s Liberation”, Monthly Review Press, 21 (4), 13-27.

Maria Macciocchi, Faşizmin Analizi, Payel Yay., 1979, Çev. Cemal Süreya

Maria-Antonietta Macciocchi, Female Sexuality in Fascist Ideology, Feminist Review, No. 1 (1979), pp. 67-82; 'Machine and Woman' appeared in Popolo d'Italia in 1934.

Merry Wiesner-Hanks, Tarihte Toplumsal Cinsiyet, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2020.

Mete Çubukçu, Afganistan: Yirmi Yıl Sonra İlk Kareye mi Dönüldü?, Birikim Dergisi, 20 Ağustos 2021 Cuma, <https://birikimdergisi.com/haftalik/10698/afganistan-yirmi-yil-sonra-ilk-kareye-mi-donuldu>

Mona Chalabi, Women in Afghanistan: From almost everywhere to almost nowhere <https://www.unwomen.org/en/news-stories/feature-story/2023/08/women-in-afghanistan-from-almost-everywhere-to-almost-nowhere>

Necla Akgökçe, Sendikada Kadınlar, <https://feministbellek.org/sendikada-kadinlar>

Sally Engle Merry, Human Rights Law and Deminization of Culture (And Antrophology Along the Way), Political and Legal Antrophology Review, Cilt 26, No.1.

Semra Yılmaz, Gündelikçi Olarak Çalışan Kadınların İş ve Aile Yaşamında Tükenmişliği: Fatsa Örneği, Kadın Araştırmaları Dergisi(17), 2018, 70-90.

Sonali Kolhatkar, “RAWA Responds to the Taliban Takeover.” Afghan Women’s Mission. Aug. 20. 2021.

Şirin Tekeli, 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar, Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın içinde, İletişim Yayınları, 1990.

Şirin Tekeli, Faşizm ve Kadınlar. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 38(3-4), 1984.

Şirin Tekeli, Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat, Birikim Yay, 1982.

Şirin Tekeli, Meryem Koray, Devlet - Kadın – Siyaset, TÜSES, 1991.

UN Resolution 2681 (2023) <http://unscr.com/en/resolutions/doc/2681>

Ursula K. Le Guin, Zihinde Bir Dalga: Yazar, Okur ve Hayal Gücü Üzerine, Metis Yayınları, 2017.

Ülker Yükselbaba, AKP’nin Kadına Yönelik Söylem ve Politikaları: Neo- Liberalizm, İlimli İslam ve Kadın. Kadın/Woman 2000 - Kadın Araştırmaları Dergisi, 14(2), 2013.

Ülker Yükselbaba, Kadın ve Kamusal Alan: Kadının, Kadın Olarak Var Olma Mücadelesi, Kadın Kamusal Alan ve Hukuk içinde, Tekin Yay., Mart 2017.

Wendy Brown, Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi, Metis Yayınları, 2018.

Yakın Ertürk, Considering the Role of Men in Gender Agenda Setting: Conceptual and Policy Issues, Feminist Review, No.78.

Yakın Ertürk, Evrenselcilikten Göreliliğe: Geri Kalmışlığın Yeni Tuzağı, Dünyada ve Türkiye’de Güncel Sosyolojik Gelişmeler, 1. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 1993, Sosyoloji Derneği Yayınları, 448-454.

Yakın Ertürk, Sınır Tanımayan Şiddet, Paradigma, Politika ve Pratikteki Yönleriyle Kadın Şiddet Olgusu, Metis Yay., 2015, 1. Basım.

Yargıtay 2. Hukuk Dairesi, K. 11.09.1997, E. 1997/7507, K. 1997/8788.

Yıldız Ecevit, Kentsel Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Konumu ve Değişen Biçimleri, Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadın içinde, İletişim Yayınları, 1990.

Yıldız Ecevit, Türkiye’de Ücretli Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Temelinde Analizi, 75 Yılda Kadınlar ve Erkekler içinde, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1998.